

ролям (единството на песента, честта и смъртта на „Ибрам Али“). Творчеството може да не е непременно крачка към безсмъртие, слава, незабрана. Понякога то изразява и човешки отказ от самоубийство, опита за помирение с живота, търсенето и намирането на смисъл в него. Творчеството е форма на живот в друго измерение — по-интензивен и по-смъртоносен.

Тяй в последната си книга Е. Каранфилов съумява да зададе своите въпроси-предизвикателства не само към българските литературоведи и литературни критици, а и към създателите на нашата народопсихология и изследвателите на фолклора ни, не само към съвременните писатели, а и към онези, които се готвят да посегнат към перото, към днешните българи с тяхното съзнание за миналото, настоящото и бъдещото време.

Люба Никифорова

„ВРЕМЕ, ЛИТЕРАТУРА, ЧОВЕК.
НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ СЪВРЕМЕННАТА
БЪЛГАРСКА ПРОЗА“ ОТ САБИНА БЕЛЯЕВА.
Изд. „Наука и изкуство“. С., 1986. 285 с.

Монографията на Сабина Беляева изисква от читателя пълна концентрация. Тя не е от онези често срещани се литературоведски „опуси“, които могат да бъдат четени и по „горизонталната система“. Тук всяка дума е изгълбена със смисъл, тежи на мястото си. Духовната храна не ни се предлага напълно смляна, а още в първите страници авторката ни подготвя за такъв прочит, който предполага напрегнато интелектуално съпричастие. Чужд мнения, че това било самоцелно изследване, без практическа полза, своеобразна игра на осведоменост и теоретическа подготовка. Но аз добре знам колко сериозно Сабина Беляева се подготвяше за тази своя книга, как самоотвержено погългаше трактати по съвременна физика, чуждестранни изследвания върху проблемите за времето и пространството в литературното произведение.

Не крия, че и за мен първите петдесетина страници никак не бяха леки за възприемане. Но интересът ми се разпали още докато четях „въведение-то“. И не защото срещам непозната тематика, а поради уменията на Беляева да мисли концептивно и да поставя въпроси, които трябва да възнуват не само писателите и критиците, а въобще мислещите хора в днешния свят. Предпоставка за разсъжденията ѝ е марксовската убеденост, че живяните реални търпят преобразования в художествените творби от различните епохи, а тези преобразования задължително са съобразени „с материала, от който е моделирана картината на света“, зависят „от културно-естетическите конвенции“ на своето време, т. е. биха могли да ни дадат явна представа за „мирогледа и естествонаучните постижения“ на века. От богатството на живяните реални тя избира безспорно най-важните: времето и пространството. Ето гледната точка на изследователя — това в никакъв случай не може да бъде „трактат с херметически разсъждения“,

защото да осмислим как съвременният човек вижда и усеща действителността, ще рече да проникнем по-дълбоко в неговата, в нашата същност, да достигнем по-висша степен на самопознание, Разбира се, подобно осмисляне е невъзможно, ако ни се предложи само „моментна снимка“, без да се държи сметка за диалектиката на промените, за историческите корени на явленията.

Сабина Беляева добре съзнава, че новото отношение на творците към временно-пространствените връзки има своето логическо обяснение извън сферата на литературата, че то е следствие от еволюцията на човешките знания, от култивирането на сегивата ни. Тя търси първопричините в задълбочаването на представите ни за Вселената — тази на материалните и тази на психическите корелации. Следователно трябва отлично да се познава научната, философска и естетическа еволюция, да се тръгне много отдалеч, от Омиевите времена, когато светът е равен като телсия и планетите покорно обикалят около него, а събитията не познават паралелизма, развиват се линеарно в човешкото съзнание. Стенгнато и убедително проследява авторката неранния път на мисълта към усвояването на „вътрешното време“. В „трескавия ритъм на модерната епоха“ личността „за пръв път познава ужаса от скоростта, ритъма, времето, часовниковите стрелки“, които все по-често присъствуват в художественото творчество „като символ на трагически необратимия ход на битието“. И ако Беляева беше спряла дотук, тя в никакъв случай не би достигнала до приносни изводи, защото тази тема е централна за редица големи западни литературоведи. В един залязващ свят е естествено да се търсят трескаво причините за упадъка, за екзистенциалния страх и безпомощност пред абсурда. Авторката отлично познава трудовете на Жорж Пуле, Жорж Батай, Морис Бланшо, Уилям Луис и др., но усвояването на техните изводи е за нея само изходна точка за новаторски търсения в територията на съвременната българска социалистическа литература.

Голямата цел на това изследване е да се открие какъв е образът на съвременния човек в книгите на най-добрите днешни български писатели, доколко успяват да отразят те своеобразието на модерния свят. По същество отговорът на този въпрос отразява истината за нашето общество, за начина ни на живот. Така че още с поставянето на проблемите, отпадат всякакви подозрения за херметичност. Монографията „Време, литература, човек“ атакува най-тревожните и значаими теми на съвремението. Нито за миг Беляева не изпада в самоцелен анализ, тя неотклонно държи сметка за широката обществено-политически и мирогледен контекст, в който се вписва конкретното произведение. Будно е чувството ѝ за историчност, във всяко явление търси следите от приемствеността и новаторските елементи, явното съотношение между фактите в изкуството и в науката, философията, естествознанието, морала.

Но несъмнено, когато се говори за време и пространство, най-важно е да се познава отлично развитието на физическите концепции. За неизкушения читател именно това е и най-сериозното препятствие при цялостното възприемане на изследването. Защото литературоведката смело се

потопя в морето на физическите хипотези, следвайки уверено намерението си да докаже, че промените с модерното художествено повествование са „аналогични с Айнщайновия прелом в сферата на научното мислене“. Отношението научно-техническа революция — литература е доста скромно отразено в съвременното ни литературознание, а в настоящия етап на обществено развитие то е особено значимо. И не както си представят някои — чрез нахлуването на техническите и производствените описания в художествения, а като съотносим о с т с оформящия се национален модел на света в изкуството. Именно този хуманитарен аспект на проблема е проследен в монографията. Беляева търси симптоми на разколебаване на Кантовата каузалност (т. е. на „единия линеарно-постъпателен ред, в който се третира и възникне (събитийните), и вътрешно-психологическите движения“). Тя доказва и разрушаването на класическата праволъйна перспектива, съобразена с триизмерната Евклидова геометрия. По този начин се изследват някои от основните характеристики, които са определящи за приближаването на „съвременния национален художествен модел към Айнщайновата вселена“.

Тези характеристики не могат да бъдат абстрактни категории, защото отговарят на конкретните исторически дадености в българското време и пространство. Те не са универсални, а конкретни, съобразени с условията на живот на нацията ни, със социалистическите обществени отношения. Това се отнася както за идеята за „движението“, така и за „идеята за парадоксите на битието“, а също и за „идеята за социалната хармония“. Такъв подход към нещата изисква отлично познание не само на фактите от областта на родното изкуство, но и добро ориентирание в многообразието на световното литературно развитие. В сферата на идеологията реалните от материалния свят придобиват диалектически противоречиви черти — това, което Айнщайновите прозрения диктуват на писателите в капиталистическия свят, е съвсем различно от последното към човечеството на социалистическата литература. Сабина Беляева изгражда книгата си като полемичен трактат за перспективите на човешкото научно и творческо познание, тя остро спори както с възгледите за неизбежната гибел на човека и изкуството, така и с домораслите догматични теории, възплашавани прагматичното „здравомислие“ и безконфликтността.

Много страници са посветени на опозицията евклидовско-неевклидовско мислене в еволюцията на следветосемеврийската ни литература. Проследява се постепенният преход на най-добрите ни писатели към „глобално осмисляне на жизнената реалност“. За да се разбере принципно новото в подобен художествен подход, е необходимо да се изследва всеобхватно „проблемът доминанта“ в предходещата литературна традиция. Беляева ни припомня различни подходи към човешките взаимоотношения с оглед на тяхната класова, народностна или нравствена определеност. Тя сравнява фактите, не оспорвайки художествената им пълноценност, а в отношението им към неизчерпаемата „диалектична сложност на битието“. Съвременният човек вече не може да се задоволи само със задълбаването върху една, била тя и особено важна,

страна от същността си. Стремещът му към универсално познание е продукиран от осъзнатата сложност на заобикалящия го свят, от неотложната необходимост да се материализира надеждата за оцеляването на човечеството. Така че усложнените му изисквания към художествената условност не са самоцелна интелектуална игра, а едни от магистралните пътища за постигането на глобалните хуманитарни цели.

Сабина Беляева следва упорито отражението в литературата на сложния и противоречив процес „на самоосъзнаване и духовно самоусъвършенстване в името на историко-революционния прогрес“. Всъщност този труд ни дава представа за личното и „непокойно гражданско съзнание“, което е избрало своята гледна точка за изясняване на перспективите и насоките в съвременния социалистически социален живот. И убедено трябва да каже, че макар книгата да е писана преди да започне революционното преустройство в обществените ни отношения, тя звучи в унисон с постановките на Юлския пленум на БКП, с „неевклидовите“ извикания за модела на социализма, които отразяват еволюцията в колективното партийно мислене и възбеще, в съзнанието на съвременния българин.

Авторката на „Време, литература, човек“ проследява как тези идеи на бъдещето са назовавали в полето на съвременната българска литература, как „съмнението в обективната реалност“ се е измъчвало с преобразуваща битието, гравитна сила. Тя не скрива колко сложен е бил този процес, преминало се е през „необратими, нерядко и трагични промени в личността“. Лишен от предишната си „точка на световъзприемане“, човекът болезнено, колебливо и мъчително успява да намери новата си идентичност. Именно този вътрешен драматизъм в монографията определя според мене високата и стойността. Сабина Беляева намира най-острите конфликти на нашето време и точно ги съотнася към значимите литературни творби (без да си позволява компромиси със споменаването на недостойни за сериозността на темата автори). Тя проникновено навлиза в художествения свят на Йордан Радичков, Богомил Райнов, Ивайло Петров, Васил Попов, Георги Мишев, Георги Алексиев, Блага Димитрова и задълбочено и пътуване към тяхното идейно и художествено своеобразие е всъщност стойностно пътуване към себе си, към себепознанието и съпричастие.

Нямам намерение да преразказвам съдържанието на монографията. Убеден съм, че читателят, който успее да преодолее предубеждението си спрямо усложнения език на литературно-теоретичното изследване, ще открие близки до душевността си размисли и ще признае, че авторката резултатно и новаторски успява да обедини кардиналните теми от литературния и от обществените живот. Всеяк от петте глави на книгата обогатява представите ни за изобразяването на човека и неговия свят в новата българска литература, помага ни позадълбочено и аналитично да четем произведенията на любимите си писатели.

Естествено е, че подобно пионерско проникване във времето и пространството на съвременното изкуство ще има и своите недостатъци, ще остави и недоизяснени проблеми. Несъмнено трудът се е нуждал от по-прецизна редакторска работа,

за да се избегнат досадните на места повторения (на дигити, на неволно повторени тези и факти). Убеден съм и че Сабина Беляева би могла да нормализира някои прекалено усложнени фрази (особено тези са те в първата глава „Времето и пространството — литературнотеоретически проблем“). Като стил и увлекателно изложение особено ми хареса глава два „Човекът и неговото време“ (тук е и приносният подраздел „Съвременност, история, миг“). Неизбежни са и възраженията при извършването на отделни моменти в някои от споменатите произведения, но това вече е в сферата на субективното. По-сериозно е несъгласието ми с тенденцията литературното дело на Албер Камю да се разглежда в контекста на екзистенциалистическата философия. Споменаването на произведения като „Чужденецът“ и „Митът за Сизиф“ ни връща към първия период в творчеството на Камю, когато той изследва абсурда. Самият писател в извършването неведнъж е подчертавал, че не се смята за философ, а полемиката му с възгледите на Сартър доказва съществените му разминавания с възгледите на екзистенциализма. Във втория период (разбира се, като всяко класифициране и това е условно) Камю вече насочва вниманието си към темата за „буята“ (израз на този интерес са романът „Чумата“ и есето „Разбунтуваният човек“). Ние често грешим да опростяваме философския екзистенциализъм и да го приравняваме към литературната практика на Сартър и Камю (това се отнася и до прочутата теза от писателя на Сартър „При затворени врати“ — „адът, това са другите“). Така се оказва възможно дори предположението, че апологията на смъртта при Стоян Михайловски била „чиста проба екзистенциализъм“ (Здр. Чолаков). Съвсем различна е теорията на Камю за самоубийството и тя няма нищо общо с философските проблеми на екзистенциализма. Преследено ми изглежда и търсенето на паралели между романа „Низината“ на Васил Попов и идеите на руския мистик Н. Ф. Фьодоров. Но въпреки всичките резерви към подобни паралели, остава дълбокото ми убеждение, че добре премислените и убедително поднесени сравнения с явления от областта на световната литература са изключително полезни (и необходими) за съвременното ни литературознание.

В своя „Вместо послеслов“ Сабина Беляева интересно говори за „обратното време“ и „словото“. Тя вече е изпълнила своята задача — доказала е, че словото на днешната ни литература „е наситено със спомени и предчувствия, със съжаление и с копнеж, със знание и недоумение, с минало и бъдеще“, или, с други думи, че то „съдържа в себе си о б р а т и м и я х о д на времето“. И следователно усилията и не са отишли напразно, успяла е по неповторим начин да разшири и обогати представите ни за нашата динамична епоха, да изпълни благородната си мисия на вярващ във възможностите на българската социалистическа литература творец, който добре разбира гениалното послание в крилатите думи на Васил Левски „Ние сме във времето и времето е в нас.“

Георги Цанков

В ИДЕЙНО-ХУДОЖЕСТВЕНИЯ СВЯТ НА ТРИМА ПИСАТЕЛИ

Инициативата на издателство „Народна провета“ да бъдат представени в отделна библиотечна поредица литературните портрети на видни български и чуждестранни писатели заслужава да бъде поздравена, насърчена и по достойнство оценена. Включените досега автори в тази поредица са целесъобразно подобрени и компетентно разглеждани. Макар да принадлежат към различни народности и епохи, те продължават да бъдат актуални и в наше време — и с идейно-естетическата си проблематика, и с разноликите традиции, които утвърждават, станали извор на много творчески начала. А и осветляването им от позициите на една съвременна методология ни дава възможност да вникнем по-дълбоко в техния идейно-художествен свят.

Тук ще спрем вниманието на три книги, включени в поредицата „Творчески портрети“: „Шекспир“ от Симеон Хаджикосев¹, „А. П. Чехов“ от Петко Троев², и „Антон Страшимиров“ от Страхил Попов³.

Добър познавач на западноевропейските литератури, с изострен усет за художествените ценности, С. Хаджикосев ни предлага една съвременна трактовка на най-великия драматург на новото време Уилям Шекспир, сроявяа ни с вечно живеещото в неговото творчество. Мисълта на изследвача, че всяка епоха задължително преоткрива „своя“ Шекспир пронизва цялата книга. Тук отново се потвърждава казаното от Гюте в известната му статия „Шекспир — и все така безкрай“ относно все по-разширящите се перспективи, които новите времена ни предлагат за творчеството на бележития писател. И трябва да се признае, че Хаджикосев наистина е успял да ни предложи един „съвременен“ Шекспир, Шекспир на 80-те години на XX век.

Макар и в един твърде синтетичен план, авторът сумира да очертае живота и делото на най-блестящия представител на ренесансовата култура в Англия. Систематизирайки и анализирайки голям литературно-исторически материал, проследява постиженията на българската шекспирология (да не забравяме, че наскоро починал, ползващ се с международна известност, проф. Марко Минков отдаде дълги години от живота си на изучаването на творчеството на големия драматург), за да възсъздаде ярката личност на „загадничния стратфордец“ и разкрие връзката между неговото изкуство и времето, през което е живял.

В книгата пред нас изтъква с пълната трагичния характер на това време. С. Хаджикосев ни въвежда „вътре“, в сърцевината на преходната епоха и в реалити и противоречивост. Очертава голямата разлика между духовната атмосфера на „високия“ Италиански ренесанс и късния Английски ренесанс, когато Шекспир усеща осезателно краха на възвишените хуманистични идеали и прозяичността на настъпващото ново общество.

¹ С. Хаджикосев. Шекспир. С., 1985.

² П. Троев. А. П. Чехов. С., 1985.

³ С. Попов. Антон Страшимиров. С., 1987.